

УДК 831.16'06-144.02

СЛОВ'ЯНСЬКА БАЛАДА ЕПОХИ РОМАНТИЗМУ: ГЕНЕЗА І ПРОБЛЕМА ЖАНРУ

Людмила ПЕТРУХІНА

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра польської філології

У статті розглядається генеза балади як жанру у слов'янських літературах епохи романтизму. Простежується генологічний зв'язок літературної та фольклорної балади. Виявляються відмінності становлення балади як літературного жанру на західноєвропейському та слов'янському ґрунті. Дається короткий огляд розвитку баладного жанру в окремих слов'янських літературах епохи романтизму.

Ключові слова: романтизм, літературна балада, народна балада, жанр, польська література, словацька література, чеська література, російська література, українська література.

На розлогодному генологічному дереві романтичної літератури серед інших жанрів спостерігається і така її гілка, яка має доволі чітко окреслені жанрові форми, багате змістовне й ідеологічне наповнення, уповні відповідає духові епохи, розквітає буйним цвітом на її початку, далі набирає сили, дає прекрасні плоди і з занепадом романтизму не зникає, а трансформується, набирає інших значень, відповідних до потреб наступних епох. Цією “галузкою” є *балада*.

Літературна балада доби романтизму стала подекуди репрезентативним жанром своєї епохи, а у контексті слов'янського красного письменства майже усього XIX ст. вона виконувала важливі та багатосторонні функції. Попри численні наукові розвідки, присвячені романтичній баладі, цей літературний жанр потребує більш докладного вивчення, систематизації та внесення термінологічних уточнень.

Одна з “навколобаладних” проблем стосується саме визначення жанру та класифікації певної групи літературних творів як власне *балад*. На перешкоді чіткому вирішенню проблеми стоять кілька чинників. Йдеться, насамперед, про існування в літературі та фольклорі генологічно подібних жанрів, які називаються *баладами*. Це вносить деякі неточності, а часом і плутанину в наукову термінологію. Фольклористика й літературознавство окремих країн розрізняють *літературну* і *народну баладу**. Наприклад, у німецькій філологічній науці це називається відповідно – *Kunstballade* і *Ballade*, у польській – *ballada literacka (ballada artystyczna)* та *ballada ludowa*. Такий поділ видається цілком слушним, позаяк фольклорні та літературні балади, незважаючи на свою генологічну спорідненість, мають багато іманентно відмінних рис. Однак

* Тут і надалі вживаю скорочення : ЛБ – літературна балада, НБ – народна балада.

уважне вивчення визначень НБ та ЛБ у різних джерелах дає підстави стверджувати, що у цій ділянці як літературознавства, так і фольклористики нема єдиної думки.

На жаль, й українські науковці у цьому плані також не завжди мають виважений та чіткий підхід. Так, О.Галич, В.Назарець та Є.Васильєв у підручнику для вищих навчальних закладів “Теорія літератури” (2001) визначають *баладу* як епічний жанр казкового, фантастичного чи легендарного змісту і підкріплюють дефініцію цитатою з праці Ф.Колесси: “Це сумовиті лірично-епічні пісні про незвичайні події, життєві конфлікти... з трагічним кінцем”¹. Однак вищеназвана праця стосується теорії літератури, а визначення Ф.Колесси – усної поетичної творчості. Отже, у названому підручнику ЛБ практично прирівнюється до *пісні*, що значно звужує її генологічні рамки та можливості саме як літературного твору.

Це ж стосується статті “Балада” Г.Бостана з “Лексикону загального та порівняльного літературознавства” (Чернівці, 2001), яка також, за логікою, мала б визначати, передусім, ЛБ, однак і тут фольклорний і літературний жанри чітко не розділяються. Автор детальніше висвітлює НБ, справедливо стверджуючи, що “у фольклористиці не вироблено єдиного критерію для чіткого визначення народної балади, її рамки “дуже невиразні і приблизні”². Так само не існує чіткого визначення ЛБ. Очевидно, дати дефініцію цьому літературному жанру ще важче, адже його рамки є ще більш розмитими. Подібний різнобій у визначеннях ЛБ та НБ певною мірою можна пояснити невизначеністю питання: що є первинним – *народна балада* чи *літературна*?

У свідомості пересічного чи просто недостатньо інформованого реципієнта може спрацювати штамп: народна творчість є первинною, вона зародилась і сформувалась раніше, а літературна є пізнішим культурологічним формуванням, похідним від фольклору. Ці роздуми не позбавлені певної логічності, однак стосовно балади вони не завжди можуть бути підкріплені фактичним та теоретичним матеріалом.

Дослідники усіх слов’янських літератур вказують на те, що у теорії літератури термін *балада* починає вживатись на початку XIX ст. спершу на позначення літературних творів, а пізніше – й творів народнопісенних.

У польському літературознавстві уже на початку XIX ст. певні літературні твори називають *баладами* (за німецьким, французьким та англійським взірцем*). Визначення цього жанру дають у своїх працях Ф.Бентковський (1814) та Е.Словацький** (1826), однак їхні дефініції є доволі туманними, розмитими. Вони також не проводили чіткої межі між *баладою* та іншими літературними чи фольклорними жанрами, змішували такі поняття, як *балада*, *романс*, *думка*. Це свідчить про те, що на початку XIX ст. генологічна думка у польській філологічній науці ще не була достатньо розвинута. Дослідники здебільшого переповідали думки німецьких та французьких вчених, дотримуючись вироблених ними концепцій. Адже на той час польська література перебувала на початковій стадії романтизму і *балада* як літературний жанр ще не була належним чином розвинута.

Сучасний дослідник І.Опацький зазначає, що у Польщі термін *балада* уперше застосували до фольклорних творів лише на межі XIX–XX ст., тобто, значно пізніше,

¹ О.Галич, В.Назарець, Є.Васильєв. Теорія літератури. Київ, 2001. С.325

² Бостан Г. Балада // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці, 2001. С.57.

*Жанр літературної балади у Німеччині та Англії викристалізується під кінець XVIII ст., а на слов’янських теренах (найраніше у Польщі та Росії) – на початку XIX ст.

** Еузебіуш Словацький – літературознавець, викладач, поет, перекладач, батько відомого поета-романтика Юліуша Словацького.

ніж до літературних³. Дослідниця польського фольклору Я.Ягелло уточнює, що визначення народнописаних творів як *балада* та спроба їх класифікації вперше здійснив Я.Карлович у статті “Систематизація польських народних пісень” (“Systematyka pieśni ludu polskiego”) в часописі “Wisła” у 1890 р.³ А як енциклопедична стаття “народна балада” вперше занотована у “Великій загальній енциклопедії” (Wielka Encyklopedia Powszechna) у 1962 р. У 1965 р. цьому терміну вже приділена увага на сторінках “Словника польського фольклору” (“Słownik folkloru polskiego”).

У дослідженні “Словацька романтична балада” Ц.Краус звернув увагу на те, що відомий учений Й.Юнгманн у двох виданнях своєї “Словесності” (“Slovesnost”, 1820 і 1845) відніс *баладу* до “вищої поезії”⁴, ророблячи чіткого поділу між НБ та ЛБ. Й.Юнгманн намагався, передусім, з’ясувати різницю між *баладою* та *романсом*. На той час це було “модною” темою. Вчений навіть не робив спроби дати чіткі термінологічні визначення жанрів. Тут, очевидно, спрацював часовий чинник: балада і наукові студії про неї у слов’янській філологічній науці шойно починали розвиватися.

Таким чином, теоретики літератури у Польщі, Чехії та Словаччині терміном *балада* спочатку називали літературні твори і лише згодом – фольклорні. Певною мірою це співвідноситься і з самою генезою баладних творів, адже частина дослідників вважає, що авторами перших *балад* були професійні співаки чи поети. Англійська дослідниця Л.Паунд у праці “Поетичні джерела і балада” (“*Poetic Origins and the Ballad*”, 1921) доводить, що на початковому етапі розвитку балада належала до поезії “літературної”, творцями її були поети, які походили з вищих верств суспільства. Тільки пізніше баладна творчість була засвоєна широкими народними колами⁵.

Підтвердження такого складного шляху розвитку жанру, який зародився на літературній ниві і згодом поширився у фольклорному середовищі, містить історія німецької літератури. На думку німецьких дослідників В.Кайзера (W.Kayser) та Р.Петча (R.Petsch), німецька народна балада бере початок у героїчних піснях раннього середньовіччя, які, по суті, були лицарською поезією. Розквіт цього літературного жанру припадає приблизно на XV ст. Це були твори, які виникали у вищих колах суспільства і там же набували розголосу. Поступово така поезія поширювалась серед народних верств – усно або письмово (у вигляді листівок, що продавались на ярмарках). Це був тривалий процес, у ході якого твори змінювались, набували нових ознак, подекуди спрощувались. Відбувався процес адаптації високої поезії до запитів та смаків прослолюду.

Через кілька століть ці твори почали збирати і записувати як фольклорні. Збірники “Народні пісні” (“*Volkslieder*”), пізніша назва “Голоси народів” (“*Stimmen der Völker*”), 1778–1779 у записах Й.Г.Гердера, “Чарівний ріг хлопця” (“*Des Knaben Wunderhorn*”, 1805–1808) укладачів А. фон Арніма та К.Бертрано містять велику кількість пісень баладного типу, які позбавлені автентичності, але мають виразні прикмети літературних творів.

І.Франко, який цікавився генезою балади та її походженням, також звернув увагу на первісний аристократизм подібних творів. Порівнюючи старшотландські балади з подібними творами слов’янських народів, він писав, що перші є витворами “не селянської, навіть не міщанської, а тільки рицарської верстви. Їхніми героями є май-

³ *Opacki I.* Ballada literacka – opis gatunku // *Odwroćona elegia. O przenikaniu się postaci gatunkowych w poezji.* Katowice, 1999. S.196.

³ *Jagiello J.* Polska ballada ludowa. Wrocław–Warszawa, 1975. S.9–10.

⁴ *Kraus C.* Slovenská romantická balada. Bratislava, 1966. S.10–11.

⁵ *Zgorzelski Cz., Opacki I.* Wstęp // *Ballada polska.* Wrocław–Warszawa, 1962. S.VI.

же виключно королі, лорди та члени їх родин. Можна би сю народну пісню назвати вповні аристократичною в протиставленні до демократичної народної поезії слов'янських народів”⁶.

Протилежну позицію щодо походження баладних творів займає дослідник скандинавської балади М.Стеблін-Каменський. Зокрема, він пише: “Не віднайдено жодних слідів того, що у середні віки в Скандинавії існувало безліч талановитих і оригінальних поетів, які, хоча й усвідомлювали себе авторами, однак, не побажали, щоб про них збереглася яка-небудь пам'ять як про авторів (а тим часом, як свідчать відомості про давньоскандинавських скальдів, поети, що усвідомлювали себе авторами, навіть у дописемний час завжди залишали про себе пам'ять як про авторів!). Тому неймовірно, щоб у баладній творчості, всупереч засвідченому всюди порядку, розвиток йшов не “від співака до поета”, а від “поета до співака”. Дослідник також стверджує, що “балада віддавна побутувала у тих регіонах Скандинавії, де ніякого “лицарського” середовища не існувало”⁷. Вчений наводить такі факти: найбільше норвезьких балад було записано у місцевості Телемарк (південь країни) – там баладна традиція зберігалась найдовше, і там не було жодного “лицарства”, а феодалізація, за свідченням норвезьких істориків, на цих землях була найменш інтенсивною. Земля перебувала у володінні селян, вони зберігали свою свободу, свою своєрідну культуру, у тому числі власні баладні традиції. Важко стати на бік однієї з цих протилежних думок, обидві вони видаються слушними й аргументованими. Поки що генеза балади як жанру народної творчості губиться в імлі часу.

Звідси можна зробити певний висновок: НБ та ЛБ на західноєвропейському та слов'янському ґрунті мають відмінності у своєму походженні. У фольклорі західноєвропейських народів з XII ст. існували пісенні твори, які називалися *баладами*; на слов'янському термінологічному ґрунті цей термін з'явився лише у XIX ст., ним спочатку називали літературні твори, а потім – фольклорні, які первісно були ліро-епічними піснями, що доволі пізно, тільки у XIX ст., виділилися в окремий жанр фольклору, який з часом розширювався і доповнювався.

Загалом найдавніша західноєвропейська НБ починає свій родовід, принаймні, з трьох джерел: з пісні до танцю*, з легенд і переказів, а також з лицарської поезії. Такої думки дотримується дослідник англо-шотландських НБ Л.Арінштейн, він також зазначає, що цей жанр розвиває, передусім, дві сюжетно тематичні групи: героїчну та любовну, причому, в основі першої часто лежать конкретні історичні події⁸.

М.Алексєєв, характеризуючи НБ Англії та Шотландії, уточнює: “Походження сюжетів балад дуже різне: в одних – це книжне оповідання, християнські легенди, твори середньовічної писемності, лицарські романи, навіть в окремих і рідкісних випадках твори античних авторів, засвоєні через якісь середньовічні обробки і перекази; інші походять від усних переказів, становлять варіації широко розповсюджених “мандрівних сюжетів”. Треті відтворюють певну історичну подію, видозмінюють її,

⁶ Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. Т.10. С.142.

⁷ Стеблін-Каменский М. Баллада в Скандинавии // Скандинавская баллада. Ленинград, 1978.

*Звідси назва *балада* – провансальське *balada* від дієслова *balare* – танцювати; італійське *ballata* – лірична танцювальна пісня (від *ballare* – танцювати; французьке *ballade* або *balette* – дослівно “пісня до танцю” – усі вони походять від пізньолатинського *ballāre* – танцювати, яке розвинулось, у свою чергу, з грецького *βαλλειν* – танець. У слов'янських мовах цей корінь зберігся, очевидно, тільки у засвоєному слові – *балет* та похідних від нього.

⁸ Английская и шотландская народная баллада: Сборник. / Сост. Л.М.Аринштейн. Москва, 1988. С.13.

стилізують відповідно до загальних умов пісенної традиції”⁹. Вчений докладно і водночас стисло окреслив коло матеріалу, на якому формувалася НБ майже в усіх європейських країнах.

Основна різниця між західноєвропейською та слов'янською НБ полягає у тому, що західноєвропейські НБ одразу були записані як *балади* (уперше це було зроблено в Англії у 1450 р.), твори ж слов'янські виділилися з корпусу ліро-епічних пісень чи епічних творів у кращому випадку лише у ХІХ ст.

У народнопісенній творчості окремих слов'янських народів НБ передували жанри, характерні для кожної окремої національної традиції. Вони називалися *думами, думками, піснями, історичними піснями, епічними піснями, легендами* тощо. Деяка генологічна плутанина існує й досі. А.Ткаченко зауважує: “Ці три жанри українського фольклору (*дума, балада, історична пісня*) і досі не завжди чітко розрізняють, внаслідок чого одні й ті ж твори потрапляють і до тих, і до інших класифікацій та збірок”¹⁰.

Словацький дослідник Ц.Краус, наприклад, визначає, що словацька ЛРБ* мала у своїх витоках такі основні джерела: “бюргерівська** балада, народна балада та зарубіжна народна і літературна балада”¹¹. Таким чином він вказує на безпосередній зв'язок літературних і народних балад. Дослідник ніби замикає своєрідне “*баладне коло*”: балада походить від балади, а саме – народна балада породжує літературну, слов'янська (у даному випадку – словацька) ЛРБ має у своїх витоках баладу західноєвропейську. Такі судження значно звужують генологічну ниву ЛРБ, бо джерела її є далеко ширшими і різноманітнішими.

Західноєвропейська традиція тримає першість і в розвитку ЛБ. Перші літературні балади на ґрунті європейського романтизму (у ХVІІІ ст.) з'явилися майже одночасно у французькій, німецькій та англійській літературах. Потужним поштовхом до активної літературної баладної творчості став вихід у світ збірника народних англо-шотландських балад “Реліквії давньої англійської поезії” (“*Reliques of Ancient English Poetry*”, 1765), упорядкований Т.Персі (Т.Рерсу). Це був не єдиний такого типу збірник, але саме цей мав найбільший вплив на розвиток літературної романтичної балади.

На слов'янському ґрунті першими “баладними ластівками” стали твори російських письменників: у 1791 р. була опублікована “Раїса. Стародавня балада” М.Карамзіна, а на початку ХІХ ст. з'являються балади І.Дмитрієва, М.Остолопова, В.Жуковського. Російська ЛБ як жанр лірики сформувалась з орієнтацією на німецькі взірці. З ними російських читачів ознайомив В.Жуковський, який, по суті, запропонував навіть не переклади, а перекази чи переспіви баладних шедеврів Й.В.Ґете, Ф.Шіллера та Г.А.Бюргера.

Такі літературні починання можна назвати створенням “балад від балад”. Адже і Й.В.Ґете, і Ф.Шіллер, і Г.А.Бюргер брали за основу своїх ЛБ вже відомі сюжети, які існували у народній творчості (в переказах, легендах тощо), а російські письменники наново “перекроювали” твори, створені німецькими поетами. У цьому ви-

⁹ Алексеев М. Народные баллады Англии и Шотландии // История английской литературы. Москва–Ленинград, 1943. Т.1. Вып. 1. С. 221.

¹⁰ Ткаченко А. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства. Київ, 1998. С.127.

* ЛРБ – літературна романтична балада – Л.П.

** Бюргер Готфрід Август (1747–1794) – німецький романтик, твори якого, зокрема, балада “Ленора”, мали широку реценцію в усіх європейських літературах, втім, і у слов'янських.

¹¹ Kraus C. Slovenská romantická balada. Bratislava, 1966. S.12.

являється гнучка жанрова природа *балади*, яка у різні епохи, у різних культурних просторах ніби переписувалась авторами заново. Взаємодія баладних сюжетів, відносно легке засвоєння їх на чужому ґрунті дає підстави припустити, що *балада*, порівняно з іншими ліричними жанрами, легше підлягає перекладу і переспіву. Причина, очевидно, полягає в основній генологічній ознаці жанру – сюжетності. Сюжет – це стрижень *балади*, часто він має типологічну подібність до інших сюжетів, що траплялися в тих країнах, куди проникала балада завдяки перекладу. Тому, якщо дівчина відправляється у зловісну подорож зі своїм мертвим нареченим, то не важливо, як її звати – Ленора, Людмила, Світлана чи Маруся. Основне – історія, а якою мовою вона викладена і якими гео- чи етнореаліями оточена, для балади є вторинним.

Завершення утвердження жанру балади в російській романтичній поезії, як зрештою, й інших видів лірики, відбулося у творчості О.Пушкіна. Пушкінський баладний репертуар відносно невеликий, але він відзначається різноманітністю й акумулює в собі основні тенденції попереднього розвитку жанру. Знаменно, що О.Пушкін не вдавався до терміна *балада*, а надавав перевагу близьким до балади визначенням жанру: пісня (“*песнь*”) – (“*Песнь о вешем Олеге*”, “*Песни западных славян*”, “*Черная шаль. Молдавская песня*”); казка – (“*Утопленник. Простонародная сказка*”); легенда – (“*Жил на свете рыцарь бедный...*”).

Інший російський романтик – М.Лермонтов – охоче використовував термін *балада*. Так він називає свої твори, що належать до цього жанру: “*Баллада. Из Байрона*”, “*Баллада (“Куда так проворно, жидовка младая?”)*”, “*Баллада (“Из ворот выезжают три рыцаря в ряд”)*”.

І О.Пушкін, і М.Лермонтов у своїх творах баладного жанру зверталися як до кращих взірців європейської поезії: переказували, переспівували народні німецькі, англійські балади, твори Й.В.Гете, Ф.Шіллера, Дж.Г.Байрона, так і до слов’янських чи російських сюжетів або ж до так званих “*мандрівних історій*”, які завдяки своїй іманентній цікавості, неординарності та простоті побутували у культурних просторах багатьох народів.

Траплялися і казуси у процесі постійного переказування та перекладання балад. Так, М.Лермонтов у 1840 р. написав баладу “*Повітряний корабель*” (“*Воздушный корабль*”), використавши мотиви балади “*Корабель привидів*” австрійського поета та драматурга Й.К.Цедліца. А вже у 1893 р. Г.Фідлер, незважаючи на те, що М.Лермонтов зазначив джерело походження у підзаголовку до твору, опублікував німецький переклад “*Повітряного корабля*”, вважаючи його оригінальним твором російського поета.

У другій половині XIX ст. ЛБ у Росії розвивалась у творчості К.Павлової, І.Тургенева, А.Фета. Згасання романтичної літературної балади припало на “*некрасовський період*”, коли відбувався процес соціологізування, відхід від романтики на користь реалізму.

Польська літературна традиція баладного жанру сягає ще епохи Просвітництва (1740–1822). На зламі XVIII–XIX ст. з’явилися такі твори баладного характеру: “*Книга пісень*” (“*Pieśnioksiąg*”) Я.П.Вороніча, “*Історичні пісні*” (“*Śpiewy historyczne*”) Я.У.Немцевича, “*Пісні польських селян*” (“*Pieśni rolników polskich*”) К.Бродзінського. Як бачимо, автори визначили жанр своїх творів як “*пісні*”, їх ще важко назвати упевні баладами. У соціально-політичних умовах тодішньої Польщі – втрата державної самостійності, глибокі протиріччя між суспільними верствами шляхти та селян – польські літератори на світанку романтизму серед інших завдань вирізняли найважливіші для себе: нагадувати співвітчизникам про славне минуле народу й наближува-

ти свою творчість до найширших верств населення. Цю місію й виконували поетичні твори з генологічного баладного дискурсу: *пісні, думи, думки*.

Видатний польський літературознавець і найбільший авторитет у сфері баладного жанру Ч.Згожельський вважає, що польській літературній романтичній баладі передувала *дума*, яка на польському літературному ґрунті мала певні ознаки сентименталізму з виразним французькими впливами¹². Вчений відзначає також великий вплив німецької романтичної балади на формування цього жанру у польській літературі. Наприклад, балади Ф.Шіллера з'явилися на сторінках польських періодичних видань з 1816 р. Їх перекладали Я.Т.Камінський, Я.Д.Мінасович, К.Бродзінський. Активізувалось зацікавлення автентичною народною творчістю, публікувались збірки народнопісенних зразків, а автори – З.Доленга-Ходаковський, Ю.У.Немцевич, К.Лех Ширма та ін. – наслідували їх у своїй творчості.

Розквіт польської літературної балади припадає на початок романтизму у цій країні. Саме з *балади* розпочав свою творчість А.Міцкевич і саме вихід у світ його поетичної збірки “Балади і романси” (“Ballady i romanse”, 1822) започаткував нову літературну епоху. Польський поет, усвідомлюючи генологічну особливість своїх творів, сам визначив їх жанр як *балади*. Це було зроблено умисно, і збірка А.Міцкевича є, по суті, єдиною свідомо сформованою авторською добіркою саме *балад* на слов'янському літературному ґрунті епохи романтизму. Більшість балад А.Міцкевича є високо довершеними художніми творами з виразним авторським стилем. Ці твори внесли до польської літератури, дещо зіпсутію наївністю і поверховістю сентименталізму та штучністю і заштампованістю класицизму, новий здоровий дух. Вони повернули літературу обличчям до власного народу, змусили поезію говорити простою, “свіжою” мовою. Твори з цієї збірки А.Міцкевича, передусім “Романтичність” (“Romantyczność”), виконали чи не найважливіше завдання – вони заклали основи романтичного світовідчуття і окреслили головне завдання літератури епохи: керуватися не розумом, а почуттям і серцем. Балади А.Міцкевича – вершина творчості цього жанру у польській романтичній літературі. Однак програмні постулати епохи, насамперед, політична заангажованість та месіанізм, вимагали втілення ідей романтизму у складніших літературних жанрах. Тому, хоча розвитку баладного жанру й сприяли такі письменники, як Ю.Словацький і О.Фредро, усе ж розквіт польської романтичної балади припадав на початок романтизму.

В українській літературі перші твори баладного характеру появились в епоху так званого “фольклорного преромантизму”¹³. В основному це була стилізація народної поезії; як приклад – балади “Змій”, “Заклятий”, “Поминки” К.Тополі, “Рибалка” П.Гулака-Артемівського, “Українська мелодія”, “Маруся” Є.Гребінки. Ці твори “позначені більшим чи меншим наслідуванням народних ліричних пісень, більшою чи меншою імперсональністю, а то й відсутністю живого індивідуального переживання”¹⁴. В Україні на формування романтичної естетичної думки, в основному, впливали два потужні чинники: розвиток української фольклористики, відкриття і популяризація власних скарбниць народнопісенної творчості – з одного боку, та “свіжий вітер із Заходу”, позначений впливом ідей німецької ідеалістичної філософії та літературної теорії німецьких романтиків – з другого. Не можна не брати до уваги й значення російсь-

¹² Zgorzelski Cz., *Opacki I. Wstęp // Ballada polska*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962. S.XXXIV–XXXVI.

¹³ Яценко М. Українська романтична поезія 20–60-х років XIX ст. // Українські поети романтики. Поетичні твори. Київ, 1987. С.9.

¹⁴ Там само. С.9.

кої та польської літератур, які вже на початку XIX ст. розвивали перші паростки світоглядності нової великої епохи – романтизму. Історично поділена між цими державами українська культура перебувала у різних сферах впливу: західні землі – польського, центральні і східні – російського.

Українські романтики для своїх балад обирали вже знайомі теми, подекуди переспівували знані твори. Так, П.Гулак-Артемівський слідом за А.Міцкевичем створив баладу “Твардовський”, а Л.Боровиковський своєю “Марусю” назвав “переказом” з В.Жуковського.

Основною прикметою української літератури, особливо романтичної поезії, завжди була її вкоріненість у національні традиції, вірність народно-патріотичним ідеалам та близькість до пісенно-фольклорних жанрів. Однак “свій чистий тип (романтичний. – Л.П.) захоче вона тільки в самих початках романтизму, і то не все, а далі все більш переплітається з мотивами реалістичними та соціальними”¹⁵. Саме такий напрям розвитку зумовив широку генологічну і тематичну парадигму української романтичної балади. Українські романтики створили такі види балади: історичну – як із більш-менш чітко окресленим хронотопом (“Палій” В.Забіли, “Могила Святослава” М.Устияновича, “Хмельницького обступленіє Львова” М.Шашкевича), так і без конкретної історичної прив’язки із забарвленням легендарності (“Козачая смерть” А.Мелетинського, “Співець Митуса” М.Костомарова); фантастичну (“Мана” М.Костомарова, “Жулин і Калина” І.Вагилевича); соціально-побутову з акцентами нещасного кохання чи трагедій у сімейних відносинах (“Ластівка” М.Костомарова, “Маруся” В.Забіли, “Рожа і дівчина” М.Петренка); жартівливу (“Ледащо” Л.Боровиковського, “Глек” А.Мелетинського, “Чорний кіт” М.Костомарова) тощо.

Вершиною баладного жанру українського романтизму, безперечно, є баладна творчість Т.Шевченка. Хоча баладний спектр нашого національного генія не є особливо широким, однак створені ним шедеври в рамках цього жанру стали перлинами української та світової романтичної лірики. При цьому сам Т.Шевченко генологічно не визначав свої твори як *балади*. Дослідники ж вважають, що у ранній період творчості Т.Шевченко написав балади “Причинна”, “Тополя”, “Утоплена”. Ці твори тісно пов’язані з фольклором способами розкриття характеру персонажів, напруженим однолінійним баладним сюжетом, наявністю елементів фантастики. До періоду “трьох літ” належать балади “Русалка” та “Лілея”. У пізніший період творчості Т.Шевченко розробляв баладні сюжети у таких поезіях: “За байраком байрак”, “Чого ти ходиш на могилу?”, “У тієї Катерини”, “Коло гаю в чистім полі”. У цих творах втілені типово баладні риси: зустріч світів, напружений конфлікт, однолінійність акції, психологізм персонажів при мінімумі зображальних засобів. Тут вирують палкі пристрасті на тлі глибокої трагедії, вирішуються питання життя і смерті. Більшість баладних творів Т.Шевченка міцно вкоренились у національній свідомості українців, а деякі з них, наприклад, фрагмент з “Причинної” “Рева та стогне Дніпр широкий”, стали народними піснями.

Оцінюючи баладний здобуток українського романтизму, М.Гнатишак писав: “В цілому можна стверджувати, що українська романтична балада набула своєї ідентичності, тільки собі питомої закрески сильним зазначенням українських фольклорних мотивів, та що ніколи не вдержалася в своєму чистому типі, приймаючи в себе реалістичні та соціальні елементи”¹⁶.

Для чеської і словацької літератур початки національного відродження та романтизму були спільними. ЛБ у цих літературах з’являлися як рефлексія на німецьку

¹⁵ Гнатишак М. Українська романтична балада // Наша культура. 1936 р. Кн.12. С.827.

¹⁶ Там само. С.828.

романтичну поезію Й.В.Гете. На початку XIX ст. Я.Махал зазначав, “що у чеській літературі не було, напевно, поета, який не звернувся би до творчості Бюргера”¹⁷. Особливою ж популярністю користувалась балада “Ленора”, яку провісники чеського і словацького романтизму переспівували десятки разів. На думку Ц.Крауса, діячі чеського та словацького національного відродження, відчуваючи брак власних фольклорних традицій, шукали підтримки саме у німецькій баладі¹⁸. Пізніше вони звернулись до російського фольклору. Так, Ф.Челаковський опрацював російські народні білини, а В.Ганка імітував народні пісні на зразок творів з “Російського пісенника” (“Российского песенника”) М.Чулкова. Саме звернення до німецького та російського фольклору, творче опрацювання кращих зразків німецької романтичної літератури для чеських і словацьких “будителів” стали своєрідним містком до зацікавлення власною народнопісенною творчістю¹⁹. П.Й.Шафарик, Я.Коллар, Й.Юнгман почали збирати, опрацювати та видавати збірки народних пісень. Подібні явища відбувалися в усьому слов'янському світі, але ця діяльність мала свої особливості на чеському та словацькому ґрунті: тут збирацька діяльність не обмежувалась власним фольклором, а поширювалась на народнопоетичну спадщину усіх слов'ян (збірка “Слов'янські народні пісні” (“Slovanské národní písně”, 1822) Ф.Челаковського).

Для досягнення певної естетичної мети фольклорні твори подекуди піддавалися значній обробці, внаслідок чого зникала їхня автентичність. Збирачі фольклору та укладачі збірок дбали не про збереження первісних варіантів уснопоетичних творів – вони ставили перед собою вище завдання: утвердити національний дух, сприяти популяризації власних традицій.

На чеському і словацькому ґрунті назву *балада* до народних пісень вперше застосував П.Й.Шафарик, який у збірці “Світські пісні словацького народу в Уграх” (“Písně světské lidu slovenského v Uhřích”, 1823) виділив 4-й розділ “Оповідки та балади” (“Rozprávky a balady”). Так само Я.Коллар у “Народних співанках” (“Národní zpívanek”, 1834–1835) вирізнив розділ 12 – “Балади. Романси. Оповідки” (“Balady. Romance. Rozprávky”). З цього приводу Ц.Краус зазначає, що “для чехів і словаків поняття “балада” на означення фольклорних творів входить в обіг з 30-х рр. XIX ст.”²⁰.

Найкраща сторінка чеської романтичної балади відкрилася в літературі цього народу у зв'язку зі збирацькою фольклорною діяльністю та творчістю К.Я.Ербена (1811–1870). У 1842–1845 рр. вийшли три томи упорядкованих ним чеських народних пісень “Народні пісні в Чехії” (“Písně národní v Čechách”), серед яких було багато розповідних творів баладного жанру. А збірка авторських балад К.Я.Ербена “Букет з народних оповідань” (“Kytice z pověstí národních”, 1853) стала шедевром чеської романтичної лірики. Чеський романтик визначив жанр своїх творів як “оповідання” (“pověst”), більшість сюжетів його творів почерпнуто власне з народних оповідань. Це особливо увіразнює генологічну прикметність баладного жанру, в основі якого лежить певна історія, переповідається якийсь сюжет. Серед балад К.Я.Ербена є твори, побудовані на мандрівних, дуже поширених сюжетах. Наприклад, у “Лілії” (“Lilie”) присутні мотиви трансформації людини в рослину, точніше – дівчини у квітку, що певною мірою співзвучне “Лілеї” Т.Шевченка та “Ліліям” А.Міцкевича. Використовує К.Я.Ербен і мотив про “мертвого нареченого” у баладі “Весільна сорочка” (“Svatební košile”), й історію про водяника, який оженився зі звичайною дівчиною

¹⁷ Máchal J. Slovanské literatury. Praha, 1925. Díl 2. S.88.

¹⁸ Kraus C. Slovenská romantická balada. Bratislava, 1966. S.84.

¹⁹ Ibid. S.84.

²⁰ Kraus C. Slovenská romantická balada. Bratislava, 1966. S.77.

(“Vodník”). Балади К.Я.Ербена відзначаються розлогістю, наявністю ліричних відступів та виразною казковістю.

У словацькій літературі найкращі романтичні балади належать Я.Кралу (1822–1876). Його балади та пісні відіграли значну роль у формотворчому процесі словацької романтичної поезії. Ці твори довели, що “літературна словацька мова є мовою багатотою і гарною, що вона відкриває широкий простір для літературної творчості”²¹. Баладні твори Я.Краля “Зачарована панна з Вагу та дивний Янко” (“Zakliata panna vo Váhu a divný Janko”), “Рекрут” (“Zverbovaný”), “Повість” (“Pověst”) відзначаються глибоким ліризмом, пісенністю, багатством образності й символіки. Сам автор називав свої балади “піснями”, що вповні відповідає їхній генологічній особливості – найвиразніше у баладних творах Я.Краля звучить ліричне начало.

Здійснений стислий огляд розвитку *балади* у слов’янських літературах епохи романтизму дає підстави зробити певні висновки.

Балада як літературний жанр сформувалась у літературах слов’янських народів під впливом певних чинників:

- зацікавлення літераторів збірниками автентичних народних творів, які вийшли в Англії та Німеччині і вже у XVIII ст. були визначені як *балади*;
- стрімкий розвиток авторської балади у західноєвропейських літературах, творчість Й.В.Гете, Ф.Шіллера, Г.А.Бюргера, Дж.Г.Байрона, Р.Бернса та ін.;
- посилення інтересу до народнопісенної творчості свого народу, її збирання та видання, виділення серед фольклорних творів *балад*.

Ці об’єктивні чинники пробуджені до життя і об’єднанні вільним духом романтизму, який звернувся до народнопісенної творчості, оцінив її велич і красу, зробивши їх одним із найбільших своїх надбань. Літературна ж романтична балада стала своєрідним репрезентативним жанром епохи, акумулювавши в собі провідні ідеї романтизму: поєднання того, що не поєднується, у плані зустрічі світів, культ індивідуалізму, вираження почуттєвості з певною мірою екзальтації, занурення у трагічність, розчинення людини у світі природи тощо.

При певних спільних рисах генеза ЛБ у слов’янському романтизмі має й свої відмінності для кожної окремої літератури. Якщо на українському, словацькому та певною мірою чеському літературному ґрунті романтична поезія, а втім, і балада, виконувала важливу місію утвердження та формування норм літературної мови, то, наприклад, польська ЛРБ, навпаки, опускала літературну мову з п’єдесталів класичної риторики і наближала її до мови простолюду.

Літературні балади епохи романтизму вражають своєю різноманітністю. Трагічний лаконізм Т.Шевченка відрізняється від розлогого ліризму Я.Краля, вишуканий естетизм слова К.Я.Ербена та майстерні ігри із сюжетом А.Міцкевича формально значно віддаляють їхні твори від класичного розуміння *балади*.

Слід зауважити, що із провідних авторів – Т.Шевченка (“Тополя”, “Лілея”, “Утоплена” та ін.), К.Я.Ербена, Я.Краля та А.Міцкевича, чий твори літературознавці називають “*баладами*”, тільки останній так само визначив їхній жанр. Т.Шевченко не окреслював генологічну природу своїх творів, деякі, правда, називав думами. К.Я.Ербен визначав їх як “повісті” – “*pověsti*”, а Я.Краль – “пісні” – “*piesně*”. Чеський романтик В.Голан визначав свою збірку балад як “казки” – “*pohádky*”. У збірці Амвросія Могили “Думки і пісні та ще дещо” (1839) трапляються балади, але не усі твори з “Украинских баллад Иеремии Галки” (1839) можна вважати баладами.

²¹ Kraus C. Slovenskí romantici. Poézia. Bratislava, 2001. S.526.

Дотримуючись принципу існування двох способів “виокремлювати типи літературних творів – засновуючись на різновидах, які склалися історично, та спираючись на теоретичне осмислення мистецтва слова”²², можна припустити, що у випадку визначення літературної *балади* як жанру за основу беруться обидва принципи: і той, за яким літературні твори за родовими ознаками наближались до фольклорного жанру *балади*; і той, який ліг в основу теоретичного осмислення *балади* як літературного жанру.

ЛРБ виокремилась з “генологічної магми” на основі ознак, притаманних багатьом жанрам, про що свідчать назви, синонімічно вживані до баладних творів. Згадаймо, як самі автори називали їх – *дума, повість, пісня, романс*. Трапляються і такі – *історична пісня, образок, легенда, оповідка, казка* тощо.

Що ж об’єднує усі ці твори? Серед спільних ознак майже всі дослідники виділяють кілька рис, притаманних жанру *балади* (як літературної, так і народної), дві з яких – головні:

– наявність в одному творі трьох родових чинників – епіки, лірики і драми²³; виходячи з цього, за визначення *балади* приймаю дефініцію Ю.Кляйнера: “Балада – це короткий, віршований, епічний твір на тему незвичайної події, лірично забарвлений і з тенденцією до діалогізації”²⁴;

– відображення винятково напружених конфліктів або фатального збігу обставин, які можна охарактеризувати як *незвичайну подію*²⁵.

Очевидно, що усі твори, які залучаються до цього жанру, як у фольклорі, так і в літературі, мають, передусім, ці дві ознаки. Решта прикмет, особливо на авторському ґрунті, не піддається генологічній кваліфікації.

І все ж спільним у всіх є **органічне поєднання епіки, лірики і драми** (з можливою домінантою одного чи двох чинників залежно від інтенції автора) та **наявність конфлікту**.

Таким чином, визначаючи сутність літературної романтичної балади як специфічного жанру, можна стверджувати, що вона має певне значеннєве ядро, *баладний центр*, який буде визначатися наведеними вище чинниками. Однак тематичний, композиційний, образний, ідейний дискурс ЛБ може бути дуже широким, існувати у безлічі авторських модифікацій і не піддаватися чіткій класифікації. Тому до ЛБ цілком виправданим може бути вживання таких термінів: *баладне поле*, твори *баладного характеру*.

І якщо *баладний центр* визначається доволі чітко, то *баладне поле* не піддається виразній класифікації, а *кордони балади* є взагалі розмитими, розпливчастими, що може сприяти перетіканню *балади* в інші поетичні жанри, тобто, зумовлює її певну “хамелеонність”²⁶.

Різноманіття внутрішньожанрових тенденцій ЛРБ, недиференційованість елементів баладної поетики, змішання балади з іншими жанровими формами – усе це

²² Тмарченко Н. Теория литературных родов и жанров. Москва, 1999. С.137.

²³ Klejner J. Ballada // Materiały do Słownika rodzajów literackich, “Zagadnienia rodzajów literackich”. Łódź, 1958. Z.I. S.196; Zgorzelski Cz., Opacki I. Wstęp // Ballada polska. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962; Opacki I. Ballada literacka – opis gatunku // Odwrócona elegia. O przenikaniu się postaci gatunkowych w poezji. Katowice, 1999; Дей О. Українська народна балада. Київ, 1986; Копытянская Н. Жанровые модификации в чешской литературе. Львов, 1978.

²⁴ Klejner J. Ballada // Materiały do Słownika rodzajów literackich “Zagadnienia rodzajów literackich”. Łódź, 1958. Z.I. S.196.

²⁵ Jagiello J. Polska ballada ludowa. Wrocław–Warszawa, 1975; Дей О. Українська народна балада. Київ, 1986; Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів, 1938.

²⁶ Opacki I. Ballada literacka – opis gatunku // Odwrócona elegia. O przenikaniu się postaci gatunkowych w poezji. Katowice, 1999. S.197.

створює широкий *баладний дискурс* жанру у романтичній літературі. І саме тому слов'янська балада епохи романтизму, попри свою вивченість, залишає як теоретикам, так і історикам літератури величезне поле для діяльності.

**A SLAVONIC BALLAD OF ROMANTICISM EPOCH:
GENESIS AND THE PROBLEM OF A GENRE**

Ludmila PETRUKHINA

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka str., Lviv, 79000
The Chair of Polish Philology*

Genesis of a ballad as a genre in Slavonic literature of Romanticism epoch is investigated. Genological connection between a literary and folk ballad is traced. Distinctions of a ballad as a literary genre on the West-European and Slavonic basis in the making are revealed. A short review of the development of the ballad genre in special Slavonic literature of Romanticism epoch is made.

Key words: romanticism, a literary ballad, a folk ballad, a genre, Polish literature, Slovak literature, Czech literature, Russian literature, Ukrainian literature.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2005
Прийнята до друку 26.08.2005